

**«ВПЛИВ СЕЛЯНСЬКОГО
ФАКТОРУ НА ЗМІНИ В АГРАРНІЙ
ПОЛІТИЦІ БІЛЬШОВИКІВ У
ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1919 Р.»**

Який фактор став визначальним у поразці більшовиків в Україні навесні – влітку 1919 р. і чому?

- ✓ Визначальним у поразці радянської влади в Україні навесні-влітку 1919 р. став селянський фактор. Селянство виступило проти комуністичного штурму, нав'язаного йому більшовиками під час реалізації політики «військового комунізму».
- ✓ Селянам набридла агітація за комуни, які у селянській свідомості ототожнювалися з усім лихим; вони були невдоволені тим, що більшовики, пообіцявши забезпечити їхні господарства посівними матеріалами, технікою, реманентом, в обмін на отриманий від них хліб, не дотримувалися слова; вони були проти реквізицій, які позбавляли їх результатів своєї праці.

Втративши соціальну основу – українське селянство, більшовики позбулися і політичної влади в Україні.

У чому полягала головна проблема більшовицької стратегії в українському селі, що призвела до їхньої поразки?

Вона полягала у хибному розумінні українського селянства.

Зміцнившись на літо 1918 р. за рахунок села, більшовики усвідомили небезпеку, яка містилась у двох явищах селянського життя:

1) у надзвичайному зростанні інституту власника, що загрожувало відходом селянства від ідеалів комунізму;

2) у припиненні товарообміну між містом та селом, що неминуче призводило до голоду пролетаріату і Червоної армії – єдиного, хоча і не цілком надійного підґрунтя її існування.

Тому з першою небезпекою, яку на думку радянських діячів, уособлювало середнє селянство – «куркульство», більшовики боролися шляхом насадження силою комітетів бідняків. Діяльність останніх, як відомо, носила так званий зрівняльний характер: грабувались економічно міцні господарства, а їх майно, худоба, продовольчі запаси розподілялись «порівно між селянською біднотою».

Друга небезпека ліквідовувалася ще радикальнішими заходами – за допомогою озброєних продзагонів, які йшли у село за «надлишками».

В якій ситуації опинилися більшовики в Україні у другій половині 1919 р.?

Фактично більшовики опинилися у ситуації, в якій перед цим були білогвардійці.

- ✓ Достатніх сил для контролю за селянською стихією у них не було.
- ✓ Водночас існувала нагальна потреба у стабільному тиллові для розгортання успіхів на фронті, що автоматично ставило питання про необхідність домовлятися із селянством.
- ✓ Водночас виникала й інша проблема: з яким саме селянством йти на союз, нехай і тимчасовий.

Так, наприклад, **Т. Рисаков** у доповіді про стан справ у Острозькій парторганізації пропонував укласти угоду із середняком. На користь своєї тези він наводив такі аргументи: **«...оскільки він може стати союзником куркуля, ... наші ряди малочисельні, що також обґрунтовує необхідність цієї угоди».**

Яка дилема стояла перед більшовиками у другій половині 1919 р. в Україні, у чому її зміст?

Перемоги Червоної армії над Збройними Силами на Півдні Росії створили передумови для третього утвердження більшовиків в Україні. Ця обставина, а також врахування попереднього історичного досвіду (антибільшовицький селянський рух опору) поставили перед радянським керівництвом складну дилему. Її сутність зводилася до наступного: чи продовжувати радянізацію українського села у тому варіанті, як вона проходила у першій половині 1919 р., чи розробити інші принципи вирішення аграрного питання в Україні, які б дозволили більшовикам заручитися підтримкою багатомільйонних мас українського селянства.

Якими були підходи у керівництві більшовицької партії до вирішення постакої дилеми?

Єдності думок із цього приводу серед вищого партійного та державного керівництва не було. Як свідчать матеріали VIII Всеросійської партійної конференції, між В. Леніним і Х. Раковським виникла гостра дискусія.

Її зміст стосувався оцінки аграрної політики більшовиків в Україні напередодні наступу білогвардійців, в час, коли радянській владі селянство чинило запеклий збройний опір, протестуючи у такий спосіб проти основ її економічної політики.

У цьому зв'язку **Х. Раковський** виступив у ролі її адвоката, доводячи, що її без змін можна впроваджувати і за умов, які склалися після поразки Збройних Сил на Півдні Росії.

Протилежної точки зору дотримувався В. Ленін:
«З приводу промови т. Раковського доводиться сказати, що коли він заявив, що радянські господарства повинні бути основою нашого комуністичного будівництва, то це неправильно. Ні в якому разі так ставити справу ми не можемо... інакше ми блоку з селянством не матимемо, а нам цей блок необхідний».

Що стало результатом дискусії В. Леніна та Х. Раковського?

Результатом стала резолюція «Про Радянську владу на Україні», яка визначала політичну лінію партії в республіці після денікінської окупації, аграрна політика набула іншого вигляду, ніж та, що передбачалася програмою РКП(б). В. Ленін запропонував, а VIII Всеросійська партконференція в грудні 1919 р. затвердила такі заходи:

- повна ліквідація відновленого А. Денікіним поміщицького землеволодіння з передачею земель безземельним та малоземельним селянам;
- будівництва радгоспів тільки в строго необхідних розмірах, зважаючи на життєві інтереси навколишнього селянства;
- полишення питання об'єднання в комуни та артілі на вільне вирішення самих селян, з суворим покаранням місцевих властей за всякі спроби внести сюди примус.

Який фактор став вирішальним і призвів до корекції аграрної політики більшовиків в Україні у другій половині 1919 р.?

Нам імпонує цілком слушна теза С. Кульчицького про те, що тактичні завдання утвердження союзу із середнім селянством стали пріоритетнішими за стратегічні, партійні. У такий спосіб комуністичний штурм відходив на задній план перед нагальною необхідністю збереження влади в Україні шляхом угоди із селянством.

Вплив селянського фактору виразно виявився в оновленні радянського земельного законодавства. Зокрема, В. Ленін брав безпосередню участь у розробці нового земельного закону.

Затверджений **5 лютого 1920 р.** він містив норми прямої заборони органам радянської влади відводити землю під радгоспи без згоди селян; ним юридично закріплювався принцип зрівняльного розподілу землі між селянами тощо.

Його реалізація сприяла зростанню селянського землекористування: до кінця **1920 р.** його розміри зросли на **60%**.

Якою стала нова мета більшовицької аграрної політики в українському селі?

Більшовики новою метою аграрної політики в українському селі проголошували покращення економічного добробуту селянства (бідняцького і середняцького) шляхом збільшення розмірів його землезабезпеченості за рахунок т.зв. нетрудового землеволодіння та покращення господарювання.

Як неодноразово підкреслювали партійні діячі різних рангів, **всі трудові господарства, без різниці категорій населення і форм землеволодіння, вільно користуються своєю землею, без будь-яких обмежень.** Також, згідно з новими циркулярами і розпорядженнями радянської влади, середняки залучалися до реалізації нового аграрного законодавства. Зокрема, вони брали участь у роботі місцевих земельних комісій.

Перед органами радянської влади на місцях, виходячи із трансформацій генеральної лінії партії з аграрного питання, ставилися **принципово нові завдання: націоналізувати і розподілити поміщицьке землеволодіння на засадах селянства, сприяти переходу середняка на бік радянської влади.**

Нова мета – нові завдання: у чому їхній зміст?

Передбачалося, що вказана вище мета буде досягнута через виконання **таких завдань:**

- розширення суспільно-громадської обробітку землі;
- постачання селян насіннево-посівними фондами;
- забезпечення селянських господарств тяглом і реманентом;
- насичення селянських дворів «рільничими машинами».

Якщо у першій половині 1919 р. у забезпеченні реманентом, машинами, посівними матеріалами перевагу віддавали радгоспам і комунам, то за нових обставин пріоритет належав **селянським господарствам незаможників і середняків.**

Зрозуміло, що за умов тогочасної дійсності необхідних коштів для втілення згаданих вище завдань у більшовиків не було. Тому органам радянської влади на місцях ставилася в обов'язок їхня реалізація шляхом перерозподілу. Від них центральні органи влади вимагали передати живий та мертвий інвентар т.зв. нетрудових господарств насамперед передати у розпорядження незаможників та середняків, а вже потім – зразковим господарствам. Крім того, держава брала на себе витрати по ремонту сільгоспмашин, заготівлі посівного насіння, контролювала посівну кампанію, вимагаючи максимального засіву площ.

У чому полягали оновленні підходи більшовиків в аграрній політиці?

Більшовики, намагаючись загасити роздмухане їхньою ж політикою полум'я міжселянського протистояння, відверто говорили про те, що колишні козаки, селяни-власники, державні селяни, відрубники, хуторяни продовжуватимуть без змін користуватися своїми земельними наділами. Збільшення розмірів угідь мало - та безземельних селян буде здійснюватися за рахунок націоналізації та розподілу між цими категоріями селян поміщицьких земель. Пропонувався і оновлений механізм реалізації цієї вкрай делікатної та складної справи – нові форми землекористування визначатимуться не державними органами, а самими селянами, які значно краще обізнані з місцевою специфікою цієї проблеми.

Не меншого значення у вирішенні аграрного питання в окреслений період **більшовики надавали переселенню**. Спеціальною постановою селянам дозволялося, за їхнім бажанням, оселитися на нових територіях – у Сибіру, Південно-Східних губерніях. Також селянським делегатам-ходакам не заборонялося здійснювати попередні обстеження місць майбутнього проживання.

По суті більшовики не відмовилися, але відступили від доктрини негайної ліквідації інституту приватної власності на землю у частині його збереження за селянством; визнали селянство **Актором історії**.

У чому полягав зміст оновленої більшовицької концепції середняка?

Джерела періоду революції переконують, більшовики, різко повернувшись обличчям до середняка, так само швидко забули про свої гасла попереднього періоду, в яких середняк і куркуль були словами-синонімами. У зв'язку з новими моментами в аграрній політиці, радянським керівництвом розробляється і нова концепція середняка.

Її зміст: протиставлення раніше ототожнюваних більшовицькою ідеологією категорій селянства: «не всі відрубники куркулі, між ними, умовно, є багато середняків».

Говорячи про дбайливе ставлення до середняка з боку державних органів, більшовики не мали на увазі абстрактну формулу своєї поведінки. Навпаки, в ряді документів вони **чітко прописали сутність нового ставлення до цієї категорії селянства України**. Наприклад:

«Дбайливе ставлення, – йшлося в одному із документів, – повинне виявлятися в усьому: агітації, постачанні матеріальними благами, у реквізиціях».

«Ми повинні, – говорилося в одному із зведень, – таким чином проводити земельну політику на селі, щоб середняк відчув, що через компроміси він зможе визнати радянську владу як цілком прийнятну для себе, щоб він обрав нейтральну позицію у нашій боротьбі проти куркуля».

Якщо середняк – союзник, то хто ж ворог?

На роль «лютого ворога трудового селянства» більшовики призначили заможних господарів на землі. В їхній інтерпретації – куркуля. Від другої половини 1919 р. «злодієм» проти якого потрібно нещадно боротися, стає куркуль:

«Багато ворогів у робітничого народу. Однак немає ворога гіршого та підлішого, чим угодований багатій та мироїд, що розжирів за рахунок чужої праці, міцно тримається за землю, хліб, речі, цінності. Цей ворог гірше іншого, бо на вигляд ... він селянин, насправді – змія підколодна!».

Саме ця, на думку більшовиків, категорія селян перешкоджає незаможникам і середнякам спільними зусиллями світле майбутнє на марксистсько-ленінських засадах:

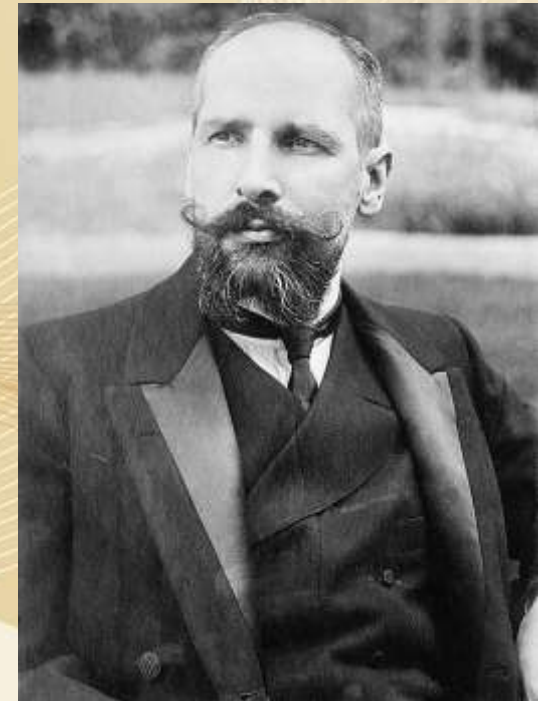
«...в українському селі влада перебуває в руках куркулів, які за своєю сутністю є найзапеклішими ворогами пролетаріату... куркуль організований, озброєний до зубів, самонадіяний та знахабнілий....».

У зв'язку із цим, радянське керівництво вважало за необхідне, об'єднуючи незаможника та середняка, дбайливо ставитися до останнього. Для цього рекомендувалося не оббирати середняка під час хлібозаготівель, не реквізувати у нього реманент, налагодити з ним товарообмін.

Водночас до заможної категорії українського селянства вважалося за «норму» застосовувати заходи, які б зумовлювали економічний занепад їхніх господарств, зменшення їхньої політичної активності тощо.

Чи були зміни в аграрній політиці більшовиків у другій половині 1919 р. оригінальними?

Парадоксально, але факт, що переорієнтація більшовиків на союз із середньозаможним селянством, розуміння селянства як однієї з підстав утвердження більшовиками своєї влади в Україні не була оригінальною. Вона була запозичена в опонентів: у гетьмана П. Скоропадського, Особливої наради при Головнокомандувачу Збройними Силами на Півдні Росії, а окремі моменти, наприклад переселення, – у П. Столипіна.

Що більшовики у другій половині 1919 р. запозичили з аграрної політики Української Держави?

Відповідь стане очевидною, якщо зіставити більшовицьку та гетьманську практики.

Нагадаємо, що Гетьман розумів селянство як активний суб'єкт історії, як соціальну основу держави. Аграрна політика очільником Української Держави розумілася широко, що містить соціально-економічний та суспільно-політичний компоненти. Соціально-економічна частина — проведення аграрної реформи та врегулювання поточних сільськогосподарських справ: поліпшення землеустрою, підвищення агротехнічного обробітку землі, забезпечення селянських господарств сільгоспінвентарем, насіннєвим фондом, робочою худобою тощо.

Суспільно-політичний аспект – форми і методи співпраці органів влади і селянства, суб'єктивізація селянства у чинній політико-правовій моделі держави. **П. Скоропадський був прихильником інноваційної моделі розвитку сільського господарства.** Наділення селян у приватну власність землею та суттєве обмеження великого землеволодіння – наріжний камінь аграрної реформи П. Скоропадського.

Що більшовики у другій половині 1919 р. запозичили з аграрної політики Особливої наради?

Відповідь стане очевидною, якщо зіставити більшовицьку та білогвардійську практики.

20 березня 1919 р. було оприлюднено «Декларацію з земельного питання» генерала А. Денікіна, де визначалася стратегічна мета аграрної реформи – **відродження та розвиток сільського господарства.**

Для її реалізації передбачалося зміцнити дрібні та середні селянські господарства, додатково наділивши їх землею, відчуженою від державного та поміщицького землеволодіння; кредитування індивідуальних селянських господарств; закупівля державою для них необхідного насіннєвого фонду, реманенту.

Аграрна політика спрямовувалася на розвиток міцних індивідуальних селянських господарств, що розглядалися як опора влади, ліквідації великого землеволодіння, кредитування селянських господарств, запровадження досягнень агрономії. Основний зміст запланованих заходів у сфері землеволодіння та землекористування свідчить, що вони відповідали інтересам середняка.

Особливою нарадою були прийняті рішення про постачання сільського господарства технікою, про закупівлю на його потреби необхідних насіннєвих фондів, про кредитування на 2,5 млн крб машинобудівної промисловості для задоволення попиту індивідуальних селянських господарств у реманенті.

Що запозичено більшовиками?

Отже, проведений вище аналіз дозволяє переконливо стверджувати, що більшовики частково перейняли тактику своїх опонентів у вирішенні аграрного питання. Зокрема, вони запозичили у них мету, завдання, засоби їхньої реалізації. Ставку зробили на союз із середняком – економічно міцним господарем. Більше того, при вирішенні проблеми малоземелля застосували елемент Столипінської аграрної реформи – переселення.

Що залишилося незмінним у більшовицькій політиці в українському селі у другій половині 1919 р.?

Сформулюємо основні моменти, перелік не є вичерпним.

Насамперед, більшовики не відмовилися від своєї стратегії побудови «світлого майбутнього». Під впливом селянського фактора змінилася тактика її реалізації – союз з середняком.

По-друге, незмінними залишилися примусові методи комунізації українського села, зокрема стосовно заможної його частини.

По-третє, незмінними залишилися принципи продовольчої політики в українському селі: продовольча розверстка та інструменти її реалізації.

По-четверте, незмінною залишилася наскрізна доктринальна теза про те, що «культурно, політично» селянство, було відсталішим, архаїчнішим за пролетаріат. Воно на шляху до світлого майбутнього, змодельованого марксистами-ленінцями, потребувало поводири в особі більшовицької партії та пролетаріату як союзника «по дорозі до комунізму».

Який справжній зміст аграрної політики більшовиків в Україні у другій половині 1919 р.?

Вона була частиною маніпуляцій у більшовицькій стратегії побудови «світлого майбутнього» та утвердження радянської влади. Це був інструмент відволікання селянської уваги від антирадянської збройної боротьби на вирішення суто економічних проблем.

Шляхом її реалізації передбачалося зміцнити більшовицькі позиції в українському селі. Насправді, використовуючи популярні серед селян гасла, оголосивши війну поміщицькому землеволодінню, російські революціонери роздмухували полум'я протистояння між різними селянськими верствами, непомітно для них утверджуючи власну владу.

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!